

אמנות

דישאן והמעבר אל המושג

בגלריה האוניברסיטאית של תל-אביב נערכה בימים אלה תערוכה מיצירות האמן הצרפתי מאר-סל דישאן (1867-1968). האוצר: פרופ' מרדכי עומר. בתערוכה מוצגים העתקים (רפליקות) של מה שכבר מזכיר כיום ככל שפות התרבות כי ready-mades, הרפסים, עותק מיצירתו של די-שאן המכונה "הקופסה הירוקה", וכן עיצובים לסי-פריס, חוברות וקטלוגים ואף עיצובים לתערוכות וחלונות-דראוה.

דישאן, אחר המחרשים הגדולים באמנות המאה העשרים, נמנה עם אלה שהביאו מסורת של 400 שנה לקיצה. ריכוז הולכה מן הכר כאשליה של חלון, ציור כחלום, כמוצר מוגמר, או יחיד וסופי, המסגר חלק מהחוויה והטבע או אשליית היות חלק כזה, אל תפישה החומרית של העבודה היצירה כפועל גולמי, סידרתי, בלתי-גמור. מבחינתו של האמן עוברת פעולת היצירה שרשרת של תגובות סובייקטיביות לחלוטין, בהן: מאמץ, כאב, סיפוק, החלטה, ברירה ודחייה, שהן אף אינו מודע לכך כמלאן, לפחות לא במישור האסתטי. דישאן ראה בצופה גורם חשוב להשלמת האקט היצירתי, כאשר אחר מתפקידו של הצופה הוא גם לתת ליצירה את מעמדה. היצירה היא זה הפוסק, בסופו של דבר, אם יצירה זו או אחרת תיכלל בספרי תולדות האמנות בדורות הבאים. ומבקר האמנות דינו כדין הצופה לעניין זה. ציפיותו של דישאן היתה כי המאה ה-20 תציג באמנות, בצורה ראיקאלית יותר מאשר אי-פעם בעבר, את הפער בין מה שהאמן התכוון להגשים לבין מה שהגשים למעשה. האמנות שבה רצה לא תבוא עוד להציג פיתרונות, כי אם פערים. לצופה נודע כאן תפקיד חשוב: כבעל מקום תרבותי, מודע למקום ולזמן שבו נולדה יצירת האמנות, ניטל עליו לגאול אותה מגולמיותה. מה שהיה קודם-לכן "נטול-חיים" — בעל נוכחות פיזית בלבד, כמו הספר הסגור — ייחפץ מעתה, בעזרתו הפעילה של שיפוטו של הצופה, ליצירת אמנות. הצופה, מצידו, ימלא ויסגור ביצירה את הפער/ים שבין הבלתי-מבוטא אך מכוון, לבין המבוטא ללא כוונה, אם להסתייע בתורת-הפערים של מנחם פרי, קיימים קישורים פשוטים שהקורא (במיקרה שלנו — הצופה) מבצע באופן אוטומטי: לעומתם, קיימות מערכות קישורים מורכבות יותר הנבנות על-ידי הקורא או הצופה באופן מודע, בעמל רב, בהיסוסים, ותוך כדי תיקונים מתמידים לאור אינפורמציה חדשה המתקבלת כמהלך הקריאה.

חפץ מתקפל לנוסע

על אף מוניטיו כאמן "אוטורי", קשה ומורכב, בעיני דישאן הינו אמן שלא קשה לחדור אל עולמו, מה גם שהירבה והיטיב להסביר את יצירתו וכוונותיו בשורה של פעילויות מגוונות: בכתביו, ברשיומיה הכנה הרבים שהכין, בראיונות שהעניק במרוצת השנים לחוקרים ולכתבי-טלוויזיה, באיורים שהכין לספריו, בכרזות, בעטיפות ובעיצובי-חלל לתערוכות שלו, באדראטיסים וסוריאליסטים למיניהם, ואף בעיצוב חלונות-ראי וזה חרשניים לחנות ספרים ולהוצאת-ספרים. די-שאן, כמו האנס ריכטר וחרשנים אחרים, גם נטל חלק בהסרתם סרטים ניסויים.

ב-1913 יצר דישאן את "ready-made" המוכר ביותר שלו. הוא כחר בחפץ תעשייתי מצוי, רכש אותו, הפקיע אותו מסביבתו "הטיבעית" והתכליתית-תפקודית — והציגו בגלריה. מכאן הוראת ready-mades מוצרים שהאמנות הופכת אותם ליצירות אמנות בעצם בחירתה בהם והצגתם במסגרת תערוכות אמנות. היתה זו השגה על ההגדרות ההיסטוריות המקובלות ליצירת האמנות והתנאים ליצירתה (השראה, הלוקוס, עולם "פנימי" וכו'), וכפועל — ראשיתה של מהפכה שהריה נשמעים עד ימינו.

אמר דישאן: "הרעיון החזיק גלגל אופניים באטלייה שלי מצא חן בעיניי. אהבתי להביט בו כדרך שאני אוהב להביט בלהבות-אש מרצות בלנד". אבל היה כאן הרבה יותר מגחמה אישית בלבד. היתה זו, כאמור, ראשיתה של מהפכה אמנותית שהקבילה למהפכה הטכנולוגית. אם כלי-הרכב הממוצע החליף את המרכבה והסוס, הנה כאן גלגל האופניים של דישאן והחליף את פיסולי-הסוסים ורכיביו שעיטרו לא-מעטות מכיכרות אירופה ואף מהסאלונים שלה. שנים לאחר-מכן יבוא פיקאסו ויבחר בהגה הדי-אופניים כדי להטעינו משמעות סימלית ככיוון

אינפורמציה אישית, דיוקנאות, רכילות וכו'. הערפה זו מבוססת אומנם על אינסטינקט מיקצועי של עורכי העיתונים, אלה הנעזרים במונהגיגור לגילוי חומרי ההתעניינות של ציבור הקוראים (ובאן איש הויכוח העתיק סביב השאלה: האם על העיתונות לגלות/לספק את דרישות הקורא, או להציב/לעצב נושאי התעניינות חדשים) אך בהיעדר יוזמה, בלא עמידה עיקשת ותוך כניעה אישית למוכר, לא ירחק היום בו תזרום בעורקי העיתונות הישראלית אינפורמציה מתחומי הפוליטיקה והספורט בלבד.

הדיפדוף בעיתונים מן השנים האחרונות מלמד כי מציאות זו, של שירה המאבדת את כבודתה במדורי-הסיפורת והרית השוליים אל המרכז, היא עובדה קיימת, המשתקפת היטב במרחביהם הפנימיים של עיתוני כל יום שיש. מתי, למשל, הופיעו כאחרונה שיריהם של עמיחי, רביקוביץ, אבירן, פנקס, ויולטיר, הרביץ, רור, רבין, בן-שן, אול, ברנשטיין, וך ורבים אחרים במדורי הסיפורת? הסתלקותם ההדרגתית של משוררים חסרי-בית אלה מבמות הסיפורת אינה מקרית והיא משקפת יותר מרתיעה נפשית: עולה ממנה ריח של מחאה והשוואת התדירות בה הופיעו שיריהם של הללו במדורי הסיפורת בשנים קודמות, אל מול הימנעותם הנוכחית, מדברת בעד עצמה.

אין להסיק מכך כי מדורי הסיפורת נתרוקנו משיריהם לא ולא! אבל איכותם ורמתם נשתנתה. את מקומה של השירה האיכותית, הגבוהה, החלה לתפוס שירה בינונית ומטה, כמו גם שירים לשי-מוש חריפמי של כותבים וכותבות אלמוניים. ואת מקום רשימותיהם של סופרים ומשוררים, החלו לתפוס מאמרים, כתבות, סקירות וטורים אישיים פרי עטם של עיתונאים-סיפורת ממולחים (תקן חרש בתחום התיקשורת). הפועלים כוריות רבה מוז של אנשי-הרוח, תוך שהם משתלכים, ביתר יעילות, בקריטריונים התכליתיים של העיתונות המתפתחת: כתיבה קלילה, מיגוון נושאים, סגנוניות, אינפורמציה וקצב.

אין ספק שהעיתונות המתבגרת מגשימה בכך את ייעודה המקורי, בהציגה בפני הקורא פרשנות, מידע ואינפורמציה. אך תהליך-התבגרות זה אינו מתקיים בלא מחיר, והחשבון כמלאו, כולל 15% מע"מ, נגבה מתחום השירה. ייתכן כי נסיבות אלה הן הן המאלצות אנשי-רוח רבים להסיר את איצטלת הסופר או המשורר ולעטות את סרבל העיתונאי. ואומנם, כמערכות העיתונים שובצו בשנים האחרונות סופרים ומשוררים לא מעטים. אין דברים אלה באים לומר כי שירה צנינית, חוקה ומרכיית אינה נכתבת כיום בארץ — נהפוך הוא, אבל הרחק מן ההמון הסוער. גם אין לתמוה כי רווקא עתה, בתקופה של פריחה-סיפורתית, מועלה הנושא ומוצג באור שונה. תופעת שפע זו, כך נראה, נמנית בין הנושאים אשר סייעו להביט לטת ההתרחשויות החוץ-סיפורתיות והגדלתן פחדשכיותן באמצעי התיקשורת, מצב שהוליה, כאמור, כתבים ועיתונאים-שטח הנוגסים מצידם במוספוני-הסיפורת ככל פה.

עם זאת ולמרות כל האמור, מרוב כנראה כי שלב ביניים, לקראת מציאות-סיפורתית חדשה, אשר תסתייע באמצעי התיקשורת לא ככנמה ל-חשיפת יצירות מקור, אלא להבלטת הפיקאנטי ולהרגשת מידע הללו לסיפורת. ואולם, האקלים התרבותי המשמש קרקע לצימחתם של מי שוררי הרוח השלישי והרביעי לספירת תש"ה, אינו ולא יהיה עוד מה שהיה בשלושים השנים הראשונות למדינה. ככל שמורבד בעמדת הדי-סיס סופר-חברתית-קשורת, זאת, על אף הנתונים הסטטיסטיים, המעוררים לכאורה, המלמדים כי סיפרי שירה רבים פוקדים עתה את החברה הישראלית, ועל אף ריכוזי ערבי השירה ואירועי הסיפורת המתקיימים ברחבי הארץ. משהו באופייה של ההאזנה האמיתית נשתבש, משהו בקשב הולול נשתנה, כמו גם ההתרופפות שחלה בסמיכותו המוסרית של איש-הרוח. אם בעבר נתקיימה מידה של האזנה ציבורית לקולו של המשורר, הריהי הולכת ומתפוגגת לנגד עינינו באטמוספירה חדשה של תכלית אחרות, באקלים תרבותי שבמרכזו ניצבים החרשנים החומריים והטכנולוגיים המודרניים אשר באמצעותה, ככל שהרבר מוסיף ומתקשר אל שירה, ניתן להציב בחלונות-הראוה סיפרי שירה דקוראטיביים, בעלי כריכה קשה, ציבעונית ומבדיקה, אשר תהליך הרפסתם באמצעות המיכון הממוחשב והמיכשור האלקטרוני עשוי להימשך, לעיתים, פחות מעשרים רב-ארבע שעות. השטח דגישתו זו מהעיקר אל הטפל, מהאיכות אל הכמות ומהתוכן לצורה, אינה מורגשת בחברה הישראלית שמת ארבעים השנה, והיגרות הארומות אשר נודעו להידלק במקרים כגון אלה, מוסיפות להישאר כבויות.

שמעון צמרת

לפני זמן לא רב עדיין נהגו ככירי המשוררים, או לפחות אלה הנמנים עם השורר הראשונה, למסור משיריהם החדשים לידי העורך — דבר אשר הוסיף יוקרה לעיתון ולמשורר, ואף נתקבל כי ציבור שאירוע תרבותי מרגש, בהיותו אחר ממקור רות הרוח בחברה הישראלית, ובהוותו מרד לגבי ההתעניינות הרוחנית בארץ (קורם שהופיע בה החיידק החממני) — הרי שבאחרונה דומה כי מיינדה זה חרל להתקיים וכי תחתיו מסתמן שינוי, אומנם לא תפנית חדה, אך שינוי במגמה, כפי שהרבר בא לביטוי ביחסם הצונן של עורכי העיתונים (להבריל מעורכי המוספים) כלפי הסיפורת וכפי שהרבר ניכר בהערפתם של אלה את היבט הפופולארי החוץ-סיפורתי: פרטים פיקאנטיים.

רעיה הרניק משירי הר-הרצל ירושלים

ההר עמד בשולי העיר
ניחוח ארניים ירושלמי
של צהרי שרב
מהגועים נוטף שרץ
צמיג ורך.

מעל פסגת ההר
כמו נבו אתה רואה
את העיר על כף ידך
הדרך אל השפלה
רק סרט דק.

שרוש הצמרות ברוח
הצל משול על הסלעים
אבק מחטי הארז
ושמש נוזעת בשקט
באחד הקברים.

ההמלך דוד זקן בא בימים
ויכסוהו בנגדים ולא יחם לו
(מלכים א' א')

עכשו כשאתה זקן כל-יך
בא בימים כל-יך, מלך
בלי ככרות ובלי הדרת כבוד
שוכב בשמטה מכסה שמיות
היכן השונמית לחמם את בשרך
בלילות ירושלים הקקים מרבי
הגשמים ומכי הרוחות.

מול חלונך בוכה לה הרוח
בקולה נושאת את כל השמות
את נעוריהם של מאות בניך
ששלחת, אב זקן, למות תחתיד
בשדות זרים. בדם במלחמות.

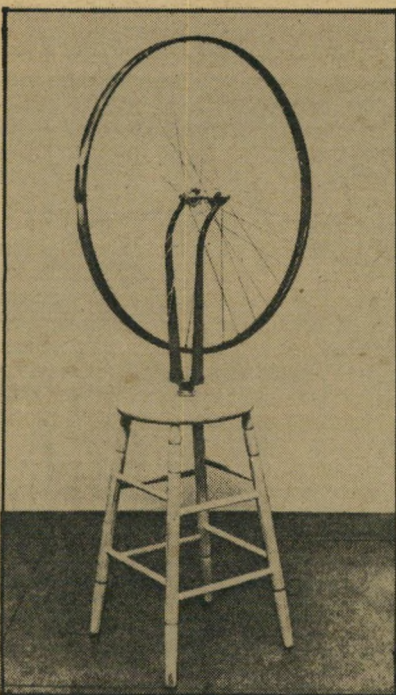
בוכה לך רוח ירושלים בערב
יובל יובל, גוני, יאיר ואביתר
והשלג הנופל מול חשכת חלונך
מזכיר לך שלג אחר יזר

ואושת הארניים אשר בנניך
"ארניים גדול" ארניים אכזר
ובכי הוריים נשא באזניך
גוני גוני יובל אביתר.....

עכשו שאתה זקן כל-יך
בא בימים, מלך בלי מלוכה
מנהיג בלי תרועת עמך
אינך זקוק לשונמית שתחמם
את קר גונך ומצעיך

דם חם וצעיר שוצף בעורקיך
הנערים אשר בהר מחממים יצועיך
רוח ירושלים נושאת מול פניך
ניחוח "ארניים" פתיית "שלג"
וקול משמיע נוגות באזניך
את שמות החילים בהר מולך
גוני, אורי יובל ואביתר.

הפור, שכן הגה אופניו של פיקאסו נודע לסמל את קרני השור. כאן לפנינו כבר מהתלה ויוזא לית, יותר מאשר מרכיב כתיאוריה. "רדי מייד" אחר המוצג בתערוכה היא את לי-פניו שלג הנערס ביום חורף. את — ומטאפורה לנף חורפי. לעבודתו זו כחר דישאן בשם רבי משמעיו: "בטרם הורוע השבורה". במקום שהשם יתאר את החפץ תיאור שמי, כוונתו להטות את מחשבתו של הצופה אל עבר תחומים מילוליים, עם הלשון החזותית. שם כזה פותח לפנינו את "האולי" וה"אפשר". אולי זרוע האמן? או האת כהכרח טיבעי הקשור בצורה פיגוראטיבית ברווע המפעילה אותה. אלא שהאת — זו האמורה לבצע את משימתה בנוף הטיבעי, כשאיננו הטבע מת-ייצבים כנגדה ואינם מושיטים לה עזרה — מצוי

מרסל דישאן: גלגל האומניים

יה כאן במצב של עיכוב, במצב של אייכות לפעול. והרי זו, אולי, נקודת שבירתה — שבי-רתה, כאת, שבירתה כרווע?

כל זה וגם לא אחד מאלה במפורש ובמבדור.

ה"רדי מייד" המכונה חפץ מתקפל לנוסע. במקורו כסיו למכונת כתיבה של אנדרוה. הינו אולי אחד המוטיבים המצוטטים ביותר של דישאן באמנות המאה העשרים. מכאן אפשר להגיע בעקבות הציטוטים אל מערכת הפלאסטיק של כריסטו, ררך "הפיסול הרך" של קלאס אולדני בורג, עד למכונת הכתיבה של האחרון, אותה יצר כמחווה לדישאן. לכאן שייך גם המינה ש-יצרה שרון קווסוס, ב-1977. על-יפי יצירתו ה-ניאריקלאסית של ג'יקו, רפסודת המדוזה, או-תה תירגמה לתבליט עשוי עץ ופוליאסטר על בר.

דישאן התיאורטיקן השפיע רבות על אמנות אירופה ואמריקה בשנים שלאחר מלחמת העולם השניה. אמנים כג'וזף בויס וג'אספר ג'ונס ראו בו את אביהם הרוחני. המלחין האמריקני המודרניסטי ג'ון קייג' היה מקורב אליו והושפע ממנו כי-תהליכי יצירתו — והוא אינו יחיד, כאמור.

לתערוכה הנסקרת לנווה קטלוג מרשים, אף הוא בעריכת מרדכי עומר, הכולל פירוט מקיף של עבודות דישאן, הערותיו ליצירות קורות חי-יו, וכן מאמרים שכתבו אמנים ישראלים בעיקר-בות או על אודות יצירתו.

כיצד כותב עופר ללוש על דישאן בקטלוג:
"קשה לתאר את המאה העשרים בלעדי מרסל דישאן".

נעמי הריירוק

בשבוע הבא:

נתן זך משיב למאמרו של דן מירון "מתי נחלד, לגלות את דויד פוגל", שנדפס בידיעות אחרונות ערב חג השבועות.